

het verzet in Zeeland veel lager aansloeg dan hij in 1945 had gedaan¹, kan deze lacune misschien verklaren.

Veel aandacht wordt besteed aan het optreden van de Duitse bezetters en aan de houding van de Zeeuwse bevolking. Speciale vermelding verdient het stuk dat al in 1977 onder de titel 'Omdat zij waren van Joodse stam' in het *Zeeuws Tijdschrift* is verschenen (hier 287-304). In het algemeen genomen is het oordeel van schrijver mild en begrijpend. Wat de gewone man betreft is daar wel reden voor, maar de hoge bommen worden hier op een bijna rankiaanse manier tegen de spreekwoordelijke windvang afgeschermd. Hoewel De Bree zeker niet het type van een regentenvriend is, stelt hij, om een voorbeeld te noemen, mr. P. Dieleman, die na september 1940 als waarnemend commissaris der provincie een weinig fraaie rol heeft gespeeld, voor als het verende en als zodanig verschoonbare kind van de Zeeuwse bevolking. Mr. J. van Walré de Bordes, tot 1942 burgemeester van Middelburg, komt er helemaal goed van af. Op bladzijde 197 wordt niet meteen gezegd dat deze in juni 1940 te zijnen huize Seyss-Inquart een lunch aanbood, en op bladzijde 342 heet het dat hij fascisme en nationaal-socialisme beide verwerpelijk achtte - men vergelijk de in het register van de *Correspondentie van Mr. M.M. Rost- van Tonningen* onder zijn naam genoemde bladzijden.

Ik wil er intussen geen misverstand over laten bestaan dat ik het hier besproken boekdeel niet alleen naar de vorm, maar ook naar de inhoud een waardevolle prestatie acht. Het is te hopen dat dr. G. Taal, op wie de aan De Bree verleende opdracht na diens dood is overgegaan, het werk op hetzelfde peil zal voltooien en daarbij de lacune inzake het verzet alsnog zal opvullen.

A.V.N, van Woerden

K.L.L.M. Dittrich, *Partij-politieke verhoudingen in Nederlandse gemeenten. Een analyse van de Gemeenteraadsverkiezingen 1962-1974* (Leiden: RU-fac. rechtsgeleerdheid, dissertatie, 1978, xvi + 258 blz. + 48 kaarten in bijlage, f20,-).

Voor het bestuderen van verkiezingsuitslagen bestaan in Nederland in principe twee bronnen. De ene is het *Algemeen Nederlands Persbureau*, dat de Nederlandse pers zo snel mogelijk na het tellen der stemmen op verkiezingsdagen van een journalistiek produkt voorziet, geschikt voor een uitvoerige hoofdredactionele analyse van de politieke toestand, en betrouwbaar dankzij een fijnmazig netwerk van correspondenten door het gehele land. De andere bron is het *Centraal Bureau voor de Statistiek*, dat ongeveer een jaar de tijd neemt om zich te bedienen van de als officiële uitslag aangewezen hertelling der stemmen, en zich baseert op door de gemeentehuizen verstrekte gegevens.

De getalsmatige uitslagen die het CBS presenteert zijn ongetwijfeld (nog net iets) betrouwbaarder dan de door het ANP verwerkte voorlopige tellingen, en dus te verkiezen voor wetenschappelijk onderzoek. Op de overige gegevens die het CBS in verband met verkiezingen verzamelt, is evenwel nogal wat aan te merken. Aan het proefschrift van Dittrich ontleen ik kritiek die hier en daar tamelijk ernstig is.

Zo werd het CBS geconfronteerd met het probleem dat aan de verkiezingen voor de gemeenteraden verspreid over het land niet alleen alle in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen deelnemen, maar ook nog eens allerhande lokale-lijsten en groeperingen, alsmede combinaties van landelijke en/of plaatselijke partijen. Het CBS heeft gemeend deze

1. L.W. de Bree, *Walcheren onder vreemde heersers* (Leiden, 1945) 98 vlg.

combinaties te moeten rubriceren in een beperkt aantal categorieën. Het label PAK is bijvoorbeeld gegeven aan alle mogelijke combinaties van PvdA met een of meer der partijen D'66, PPR en PSP (19). Het gevolg is dat niet meer is na te gaan in welke gemeenten deze partijen actief aan de verkiezingen hebben deelgenomen, maar geen eigen lijst hebben ingediend. Bovendien leidt deze werkwijze gemakkelijk tot fouten: in 1974 trad bijvoorbeeld in Zeist onder de naam PAK onder combinatie van PPR en PSP (zonder PvdA) op, die ten onrechte door de CBS-codeur als PAK is geboekstaafd. Dittrich signaleert ten aanzien van Zeist overigens slechts, dat hier een onverklaarbare concurrentie tussen PvdA en PAK optreedt (79), zonder te proberen de fout te corrigeren. Dat het CBS combinaties van de kleine progressieve partijen als regel aanduidt als gemengd gecombineerde (gg) lijst (19) of als onafhankelijke lijst (217-218) met een sterke voorkeur voor de laatste, leidt er tevens toe, dat Dittrich gemeenten als Hoorn, Harderwijk, Oss, Terneuzen en Velsen ten onrechte houdt voor gemeenten waar lokale groeperingen in 1974 in de raad zitting kregen. Zelfs worden aan Dittrichs eigen Leiden 'onafhankelijke' wethouders toegedicht (kaart 48), terwijl Leiden nu juist een van de bekendste voorbeelden is van een stad waar de progressieve vier alle collegezetels hebben bezet.

Een ander probleem van de CBS-rubricering betreft het onderscheid tussen rooms-katholieke en onafhankelijke lijsten. In Limburg en Noord-Brabant lijken de lokale groeperingen nogal willekeurig over deze beide categorieën verdeeld te zijn, meent Dittrich (20, 69, 86). Ook komt soms de aanduiding 'KVP-lijsten' voor (39). Waar het hier gaat om zo'n 300 gemeenten met lijsten van rooms-katholieke signatuur (?), kan een slordige rubricering tot totaal verkeerde conclusies leiden. Niet onwaarschijnlijk lijkt me bijvoorbeeld dat van een aantal lokale groeperingen in de loop der tijd het predikaat RK is vervangen door 'onafhankelijk'.

Hiermee staat een ander gebrek van de CBS-rubricering in verband. Volgens Dittrich valt uit de gegevens niet op te maken of er een dan wel verscheidene lijsten van een bepaalde signatuur aan de verkiezingen deelgenomen hebben, c.q. raadzetsels hebben bezet. Voor de landelijke partijen neemt hij dan maar aan dat deze telkens slechts een lijst per gemeente ingediend hebben, maar voor de categorieën 'rooms-katholiek', 'onafhankelijk' en 'gemengd gecombineerd' tast de CBS-gebruiker in het duister (137,185).

Ook landelijke partijen willen trouwens wel eens meer dan een lijst per gemeente indienen: Zo trad in 1974 in de gemeente Edam-Volendam een KVP-Volendam naast een CDA-Edam op; tot op heden is een soortgelijke scheiding der geesten in de gemeente Gendringen tussen CDA-Ulft (voorheen KVP) en een CDA-kerkdorpen een feit. Hiermee zij Dittrichs verwondering (74) over concurrentie tussen KVP en CDA weggenomen.

Kritiek op het CBS is voorts mogelijk ten aanzien van de vele landelijke en lokale protestants-christelijke partijen en hun combinaties, inclusief hun mogelijke samenwerking met de KVP (die in 1962 als 'gemengde gecombineerde lijst', in 1974 als 'CDA' werd gecodeerd). Als ik de omschrijving (18) goed interpreteer, kan het label 'PCG' zowel de Amsterdamse combinatie van ARP en CHU aanduiden als een Veluwe combinatie van SGP en GPV. Zo heeft in 1974 in Capelle aan de IJssel een PCG-lijst (SGP-GPV) de plaatselijke CDA-lijst beconcurrereerd - iets dat overigens niet in Dittrichs label IV. 15 (73) is terug te vinden.

Op de CBS-indeling der lijsten en partijen is dus veel kritiek te leveren en, nog zonder de feiten gecontroleerd te hebben, doet Dittrich dat overvloedig. Het wekt daarom bevreemding, dat Dittrich het CBS-materiaal zonder meer als uitgangspunt voor zijn studie neemt - zoals het ook bevreemding wekt dat de Rijksuniversiteit Leiden materiaal waar dergelijke gebreken aan kleven zonder correcties in haar computer invoert.

Doel van Dittrichs studie is een eerste verkenning en inventarisatie van de Nederlandse gemeentepolitiek te bieden zonder systematische beschouwingen over actuele aspecten als politisering en polarisatie, enz.. Daarbij concentreert hij zich op de jaren 1962 (als voorbeeld van de stabiele periode van de verzuiling) en 1974 (in een tijdsbestek van grote veranderingen). De stembusuitslagen van deze beide jaren en de zetelverdelingen in raad en college die er het gevolg van zijn, worden vergeleken met enkele demografische gegevens (urbanisatiegraad in 1960 en aantal inwoners) en met wat Dittrich aanduidt als 'geografische variabelen', maar neerkomt op de provincie waartoe de gemeente behoort.

Door deze paar variabelen stelselmatig tegen elkaar uit te draaien kan een computer een gigantisch aantal tabellen produceren. Dittrich presenteert er 115, en heeft bovendien een medewerker bereid gevonden om 48 kaarten te tekenen. De vergelijking van de beide jaren komt neer op het naast elkaar plaatsen van gelijksoortige tabellen; echt vergelijken is evenwel niet mogelijk, omdat in de tussentijd het totale aantal gemeenten in Nederland met 136 is verminderd en de gebruikte waarden voor gemeentegrootte en urbanisatiegraad verschillen. In 1962 telde Nederland 12 grote steden, in 1974 14 (14). De twee nieuwkomers onder de grote steden zijn nogal atypisch: Zaanstad (een streekgemeente met een grote CPN-aanhang) en het rooms-katholieke Maastricht (een Limburgse stad met zes lokale groeperingen). Zulke gemeenten al dan niet opnemen in een overigens kleine categorie moet wel bij de vergelijkingen tot een vals beeld leiden.

Veel van Dittrichs arbeid bestaat er uit nog eens exact(er) in kaart te brengen wat we al wisten of konden raden van de gemeentelijke politieke verhoudingen. Zo blijkt de regionale spreiding der politieke hoofdstromingen sterk overeen te komen met die van de Tweedekamerverkiezingen (49). Dat wil evenwel niet zeggen dat gemeenteraadsverkiezingen vergelijkbaar zouden zijn met nationale verkiezingen: Dittrich waarschuwt met klem tegen die gedachte, omdat 1e de lijsten per gemeente verschillen, 2e lokale lijsten optreden, 3e voor een aantal kiezers de partij-identificatie kan verschillen, 4e de kiezer lokaal andere wensen kan hebben dan landelijk, en 5e de opkomstverschillen groot zijn en bovendien samenhangen met de urbanisatiegraad der gemeenten (222-223).

Andere conclusies van Dittrich betreffen de - uiteraard - gevonden achteruitgang der confessionele partijen en de daarmee gepaard gaande opmars van de VVD en de linkse partijen, in het bijzonder in de kleine gemeenten (213). Toch moet een groot aantal gemeenten, bijna alle in Noord-Brabant en Limburg gelegen, ook in 1974 gerekend worden tot de *cummunalistische* gemeenten waar minder dan tien procent van de stemmen bij de landelijke partijen terechtkomt. Aan deze gemeenten wordt een afzonderlijk hoofdstuk (V) gewijd, dat echter toch niet uitkomt boven het niveau van 'de macht van de pastoor' (113) en de 'bierverviezing' (114). De haat-liefde-verhouding tot de KVP (en vroeger de RKSP) wordt wel aangegeven, maar Dittrich tracht niet de diverse lokale lijsten te sorteren naar politieke verschillen.

De jaren 1962 en 1974 vergelijkend, noteert Dittrich twee belangrijke elkaar tegenwerken- de trends: een nationaliserings-tendens en een lokaliseringstendens. De nationalisering is ongetwijfeld een feit: PvdA, VVD en ook kleinere nationale partijen zijn zich meer en meer met de gemeentepolitiek gaan bemoeien, en zelfs het huidige CDA lijkt thans actiever dan vroeger de KVP in de zuidelijke provincies. Maar over de door Dittrich geconstateerde lokalisering (toename der lokale partijen en combinaties) ben ik niet zo zeker. Ik heb boven al aangegeven dat er ten aanzien van de lokale lijsten grote gebreken kleven aan het CBS-materiaal; en mijn eigen ervaring in een onderzoekje in 1974 was juist dat her en der lokale partijen met namen als 'gemeentebelangen' uiteenspatten door het oprukken van de nieuwe VVD- en PvdA-afdelingen en -lijsten. Wie het *Politiek Memo 1978* (Kluwer, 1978)

doorbladert, aan de hand van Dittrichs lijst van communalistische gemeenten, neemt waar dat ook hier de nationale partijen inmiddels verder zijn opgerukt.

Veeleer zal de door Dittrich gevonden lokalisering het effect zijn van: 1e een ongelukkige rubricering van de Friese Nationale Partij (waaraan alle toename in de provincie Friesland moet worden toegeschreven); 2e een ongelukkige rubricering van samenwerkingsverbanden van kleine progressieve partijen (in tientallen gemeenten door het hele land); 3e foute rubricering van bijvoorbeeld DS'70 (Gorinchem), Binding Rechts (Apeldoorn), De Noodraad (Leiden), PC-lijsten (de gereformeerde kiezers in Kampen) en vooral rk-lijsten in het zuiden; 4e toename van de gemiddelde gemeentegrootte door bevolkingsgroei en samenvoegingen waardoor meer raads- en collegezetels te verdelen waren in 1974; 5e modeverschijnselen als de kabouterpartijen; 6e gelegenheidsafsplittingsen van de PvdA na de turbulente jaren van nieuw links (bijvoorbeeld in Krimpen aan de IJssel, Papendrecht, Spijkenisse), die in 1978 al niet meer in de raad terugkeerden (de groep-Bungeners in Helmond is wel permanent gebleken en dus terecht opgenomen bij de nieuwe lokale groeperingen); 7e een te grote aandacht voor lijsten die geen zetel hebben behaald. Deze factoren hebben ten dele ook een onderschatting van de tendens tot nationalisering ten gevolg.

Tenslotte trekt Dittrich enkele voorzichtige conclusies met betrekking tot de vorming van Colleges van burgemeester en wethouders in de beide jaren. Hij wordt daarbij aanzienlijk gehandicapt doordat voor de categorieën 'onafhankelijk', PC, RK en 'gemengd gecombineerd' niet de aantallen ingediende lijsten per gemeente bekend zijn. Of een bepaald college een afspiegelings- dan wel en meerderheidscollege is, is niet altijd te bepalen. Bovendien kloppen de totalen van de tabellen VIII.11 en VIII.12 waarop Dittrich zich baseert niet (bijvoorbeeld in 1962 worden 180 partijen 'ten onrechte' uit het college gehouden, terwijl 200 partijen 'ten onrechte' in het college komen). Ondanks deze voorbehouden is het interessant genoeg te vernemen dat in 1962 in 79,6% van de niet-communalistische gemeenten een college gevormd is dat een afspiegelingscollege genoemd kan worden, terwijl dat percentage in 1974 terug was gelopen tot 73,2%. Tegelijkertijd is het aantal colleges van gemengde samenstelling sterk toegenomen. Maar: 'Uit de cijfers... in 1974 blijkt echter duidelijk dat de confessionelen ook in 1974 nog steeds vaak 'ten onrechte' wethouderszetels bezetten. Terwijl eerder al is vermeld dat de confessionelen ook in 1974 nog in een groot aantal gemeenten een machtspositie innemen, blijkt dit ook ten aanzien van de collegevorming bevestigd te kunnen worden' (228).

Een woord van waardering is op zijn plaats voor de ruime sortering overzichtelijke kaarten, waarop de gemeentelijke politieke verhoudingen in Nederland staan afgebeeld. Ook op het gebied van tabellen lijken kosten noch moeite gespaard te zijn. Dat de studie van Dittrich desondanks weinig meer bijdraagt aan onze kennis van de Nederlandse gemeentepolitiek dan de CBS-gegevens zelf - en mogelijk zelfs een vals beeld schept - is daarmee helaas niet voorkomen.

Menno Wolters